

ה' אוהב את המתווכחים

המתקפה על חופש הביטוי במערב, בייחוד בקמפוסים האוניברסיטאיים, מדאיגה אותי יותר ויותר.¹ חופש הביטוי מוגבל בשם "המרחב הבטוח", כלומר מרחב המגן על אדם מפני שמיעת דעות המצערות אותו, בשם הדרשה ל"אזהרות טריגר"² ובשם המלחמה נגד "מיקרו־אגרסיות", כלומר נגד כל אמירה שמישהו עלול לחוות אותה כמעליבה גם אם לא הייתה בה שום כוונה כזו.

הדברים הרחיקו לכת כל כך, שבתחילת שנת הלימודים האקדמית הנוכחית אסר קולג' אוקספורד על השתתפות של נציג "האיגוד הנוצרי" ביריד בתחומו בעקבות דרישת סטודנטים. הללו טענו שהדבר פוגע בהם כי לנצרות יש "היסטוריה של הומופוביה וקולוניאליזם".³ המקרים של ביטולי הזמנת מרצים בעלי דעות "שנויות במחלוקת" התרבו מאוד: מספרם בקולג'ים בארצות הברית עלה מ-6 בשנת 2000 ל-44 בשנת 2016.⁴

למגמה הזו יש מניעים נאצלים: להגן על רגשותיהם של אנשים פגיעים. זהו שיקול אתי לגיטימי. ההלכה מתייחסת ללשון הרע בחומרה מופלגת ומטילה סייגים רבים על הדיבור על הזולת. חז"ל אמרו ש"המלכין פני חברו ברבים", כלומר משפיל אותו, "כאילו שופך דמים". הם אף דרשו מעצמם לדבר בלשון נקייה

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

והשתמשו בלשון סגי נהור כדי לא להעלות על דל שפתיהם דברים הנשמעים מכוערים או פוגעים.

אבל מרחב בטוח באמת איננו מקום שבו משתיקים דעות נוגדות. להפך: זה מקום שבו אדם מקשיב בכבוד לדעות הסותרות את דעתו, ביודעו שאם כך יעשה, גם דבריו שלו יזכו לכבוד ולאוזן קשבת. זהו החופש האקדמי, והוא נחוץ לחברה חופשית כאוויר לנשימה.⁵ כדברי ג'ורג' אורוול, "אם יש לחירות משמעות, משמעות זו היא הזכות לומר לאנשים מה שאין הם רוצים לשמוע".

ג'ון סטיוארט מיל, הפילוסוף בעל 'על החירות', כתב כי הפגיעה החמורה ביותר בחופש היא "להציג את האוחזים בדעה המנוגדת כאנשים רעים ולא מוסריים". דבר זה קורה כיום במוסדות האמורים להיות מגיניו של החופש האקדמי. אנו קרובים קרבה מסוכנת למה שג'וליאן בנדה תיאר ב-1927 כשטבע את המונח "בגידת האינטלקטואלים": הידרדרות החיים האקדמיים לכדי זירה של "מתן תשתית אינטלקטואלית לשנאות פוליטיות".⁶

מפליא לראות כי ביהדות, עוד מראשיתה, הוויכוח ושמיעת הדעות המנוגדות עומדים בלב החיים הדתיים. בפרשתנו ניתן לכך ביטוי עז: משה מתווכח עם אלוהים. זוהי אחת התכונות המדהימות ביותר של האיש משה. הוא מתווכח עם אלוהים כבר בפגישתם הראשונה, בסנה. ארבע פעמים הוא הודף בטענות שונות את קריאתו של ה' אליו להוציא את בני ישראל לחופשי, עד שה' כועס עליו (שמות ג, א - ד, ז). נועזים אף יותר הם הדברים שמשה מטיח כלפי ה' בסוף הפרשה:

”אֲדֹנָי, לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה? לָמָּה זֶה שָׁלַחְתָּנִי? וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעַה לְדַבֵּר בְּשֵׁמֶךְ הִרְעָה לְעַם הַזֶּה – וְהִצַּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְּךָ” (ה, כב-כג).

זו צורת התבטאות חריגה של אדם המדבר אל אלוהים. אבל משה אינו הראשון בתורה העושה כן. הראשון היה אברהם, שלמשמע כוונתו של אלוהים להשחית את ערי הכיכר קרא, ”הֲשֵׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?” (בראשית יח, כה). דומה לכך השאלה הקשה ועתיקת היומין שהציב בפני ה' הנביא ירמיהו, ”מִדּוּעַ דָּרָךְ רָשָׁעִים צָלַחְתָּה, שָׁלוּ כָּל בְּגָדֵי בְּגָדֶיךָ?” (ירמיהו יב, א). באותו רוח התריס הנביא חבקוק, ”לָמָּה תִּבְיֵט בּוֹגְדִים, תִּחְרִישׁ כְּבֹלַע רָשָׁע צְדִיק מִמָּוָה?” (חבקוק א, יג). בספר איוב, ה' מצדד באיוב שערער על הצדק האלוהי וגוער ברעיו שהגנו עליו: ”כִּי לֹא דִבַּרְתָּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדֵי אִיּוֹב” (איוב מב, ז ושוב בפסוק ח). בקיצור, השמיים אינם ”מרחב בטוח” במובן העכשווי של הביטוי. להפך: אלוהים אוהב את אלה המתווכחים איתו – כך עולה מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים.

באורח מפתיע לא פחות, חז”ל המשיכו את המסורת הזו ונתנו לה שם: מחלוקת לשם שמיים.⁷ ככזו הם מגדירים מחלוקת שמטרתה בירור האמת, להבדיל ממחלוקת לשם ניצחון.⁸ כך הייתה היהדות לציוויליזציה שכל כתביה הקאנוניים הם אוספים של מחלוקות – אולי היחידה בעולם שהיא כזו. מדרשי חז”ל מושתתים על העיקרון כי לתורה ”שבעים פנים” וכל פסוק פתוח לפירושים רבים. המשנה גדושה במשפטים בתבנית ”רבי א' אומר ב', רבי ג' אומר ד'”. הגמרא אומרת כי הקב”ה עצמו אומר על דעותיהם החלוקות של בית הלל ובית שמאי ”אלו ואלו דברי אלוהים חיים”.⁹

במהדורות המקראות הגדולות, הטקסט המקראי מוקף בפירושים רבים ואפילו בפירושי פירושים. במהדורות התלמוד הבבלי, הטקסט של הגמרא מוקף בפירושיהם הסותרים לא-פעם של רש”י ושל בעלי התוספות. הרמב”ם נקט צעד כמעט חסר תקדים כאשר, בחיבורו הגדול 'משנה תורה', הציג רק את המסקנה ההלכתית שלו, בלי המחלוקות שקדמו לה. ההמשך אירוני אך צפוי: 'משנה תורה' עצמו נדפס כיום כשהוא מוקף בשלל פירושים החולקים זה על זה וגם על הרמב”ם עצמו. היהדות מוצאת קדושה בוויכוח.

מדוע? ראשית, מפני שרק אלוהים יכול לראות את האמת בשלמותה. אנו בני התמותה יכולים לראות בכל רגע נתון רק שברירים מן האמת, ועל כן אנו נידונים לריבוי נקודות מבט. אנו רואים את המציאות באופן אחד עכשיו, באופן אחר ברגע אחר. התורה מספקת לנו המחשה דרמטית לכך בשני פרקיה הראשונים. שניהם מספרים על בריאת העולם, ושניהם אמיתיים, אבל הם אמורים משתי נקודות תצפית. הקולות השונים של הכוהן לעומת הנביא, בית הלל לעומת בית שמאי, הפילוסוף לעומת המיסטיקן, ההיסטוריון לעומת המשורר – כל אחד מהם יש בו איזה היבט מהותי של החיים הרוחניים. גם בתוך סוגה אחת יש קולות רבים: ”אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד”, אמרו חז”ל.¹⁰ התורה היא שיחה, היא יצירה לקולות רבים.

שנית, מפני שביסוד הצדק והמשפט עומד העיקרון המכונה במשפט הרומי *audi alteram partem*, ”שמע את הצד השני”. לכן רוצה אלוהים באברהמים, משה'אים, ירמיהואים ואיובים שיתווכחו איתו; שיעמדו לפניו כסנגורים ויבקשו רחמים על מישהו, או יקראו לו, כמו משה בסוף פרשתנו, לחוש לעזרת

עמו.¹¹ כדי שהצדק ייעשה, וכדי שייראה, נדרש לשמוע הן את התביעה הן את ההגנה.

החופש לחלוק חיוני לכל חברה המבקשת את האמת והצדק. הנצי"ב כתב בפירושו לתורה 'העמק דבר' כי חטאם של בוני מגדל בבל היה שהטילו איסור על המחלוקת.¹² לא "מרחבים בטוחים" דרושים לנו אם כן, אלא תרבות דיון שבה כורים אוזן גם לדעות שלא נעים לשמוע. אחד מן היפים במאמרי חז"ל הוא זה המסביר מדוע ההלכה נקבעה בדרך כלל על פי בית הלל: "מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהן ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן".¹³

מהיכן למדו זאת? מהקב"ה בכבודו ובעצמו, שהאנשים שבחר בהם להיות נביאיו הם אלה שהיו נכונים לקיים מחלוקת לשם שמיים אפילו עם השמיים עצמם – למען הצדק והאמת. כל אחד מאתנו הלומד להקשיב לדעות שונות משלו, ולהבין שהדבר אינו מצמצם אותו אלא מגדיל אותו, מגלה רעיון משנה־חיים: הרעיון של מחלוקת לשם שמיים.

1. כתבתי על כך לראשונה לפני עשר שנים בספרי *The Home We Build Together*, בפרק שכותרתו "החופש נסוג בשם החופש" (עמ' 37-48). מאז הימים ההם המצב החמיר מאוד.
2. על כך ראו בספר *Trigger Warning: Is the Fear of Being Offensive Killing Free Speech?* London, William Collins, 2016.
3. Camilla Turner and Tony Diver, "Oxford College Bans 'Harmful' Christian Union from Freshers' Fair", *The Telegraph*, 10.10.2017.
4. Jean M. Twenge, *iGen*, Atria, 2017, 253.

5. יצוינו לשבח אוניברסיטאות שיקגו, פרינסטון ואחרות הנוקטות עמדה ברורה בזכות חופש הדיבור בקמפוסים, ופרופ' ג'ונתן היידט ועמיתיו שהקימו את ארגון "האקדמיה ההטרודוקסית" לקידום הרבגוניות האינטלקטואלית בחיים האקדמיים.
6. Julian Benda, *The Treason of the Intellectuals*, Transaction: 2007, p. 27.
7. משנה, אבות ה, יז.
8. המאירי על המשנה שם.
9. בבלי, עירובין יג ע"ב.
10. בבלי, סנהדרין פט ע"א.
11. כך, במדרש חז"ל, גוער הקב"ה בנביא הושע על כי לא יצא להגנת בני עמו. ראו בבלי, פסחים פז ע"א-ע"ב.
12. העמק דבר לבראשית יא, ד.
13. בבלי, עירובין י"ג ע"ב.